

Paul Connerton,
How Modernity Forgets.

Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

ศิริพร ศรีสินธุ์ไธ

คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สังคมสมัยใหม่ หรือภาวะสมัยใหม่ (modernity) จะ
ว่าไปก็มีความผูกพันกับวิชาสังคมวิทยาอยู่มาก ทั้งในฐานะที่
เป็นบริบทของการตกพาดและก่อรูปก่อร่างสาขาวิชา และใน
ขณะเดียวกันก็เป็นปรากฏการณ์ที่นักสังคมวิทยาให้ความสนใจ
และตั้งคำถามอย่างเอาจริงเอาจังมายาวนาน จนกระทั่งว่า
ภาวะสมัยใหม่ที่สนใจศึกษากันอยู่ในปัจจุบันนี้ก็อาจจะห่างไกล
จากภาวะสมัยใหม่ก่อนหน้านี้ หรือสมัยใหม่แต่ก่อนโน้นอยู่นับ
ร้อยปี หนังสือเกี่ยวกับภาวะสมัยใหม่ที่จะเล่าถึงต่อไปนี้ เป็น
หนังสือเล่มบางที่มีชื่อจาง่ายว่า *How Modernity Forgets*
เขียนโดย Paul Connerton

ข้อถกเถียงหลักของหนังสือเล่มนี้ว่าด้วยปัญหาความ
ขี้หลงขี้ลืม หรืออาการ “จำไม่ได้” ของสังคมสมัยใหม่และผู้คน
ในโลกสมัยใหม่ ซึ่งแน่นอนว่าไม่ใช่เป็นเรื่องบังเอิญหรือเป็น
ความบกพร่องของปัจเจกบุคคล ผู้เขียน (Paul Connerton)
เสนอว่าการลืม (forgetting) เป็นปัญหาเฉพาะตัวของสังคม
สมัยใหม่ และไม่ใช่เพียงแต่การหลงลืมเล็กๆ น้อยๆ บางครั้ง

บางคราว แต่เป็นการลืม “อย่างเป็นระบบ” ที่มาพร้อมกับเงื่อนไขเชิงโครงสร้างและกระบวนการทางสังคมของภาวะสมัยใหม่ (modernity) ซึ่งเกี่ยวข้องกับทั้งมิติเวลา (temporalities) และภูมิสภาพ (topographies) ที่ทำให้การลืมเป็นเรื่องง่ายตายและมีแนวโน้มที่จะเกิดขึ้นเป็นปกติวิสัยในโลกสมัยใหม่

เพื่อทำความเข้าใจว่าสังคมสมัยใหม่ลืมได้อย่างไร ผู้เขียนเริ่มต้นด้วยการอธิบายถึงรูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างสถานที่ (place) กับความทรงจำ (memory) ผ่านมโนทัศน์ความทรงจำที่ยึดโยงกับสถานที่ หรือที่ผู้เขียนใช้คำว่า “*place memory*” ซึ่งมีอยู่ 2 ลักษณะด้วยกัน คือ (1) memorial หมายถึงสถานที่ที่เป็นสิ่งเตือนความทรงจำบางอย่าง เช่น อนุสรณ์สถาน รวมไปถึงการตั้งชื่อสถานที่ หรือการให้ความหมายจำเพาะเจาะจงกับบางสถานที่ว่ามีความสำคัญ หรือเป็นสิ่งเตือนความทรงจำบางอย่าง การจารึกไปยังสถานที่ที่มีนัยสำคัญ (2) locus หรือตำแหน่งแห่งที่ ซึ่งหมายถึงสถานที่อะไรก็ได้ที่ไม่ได้ถูกระบุชัดเจนว่าเป็นอนุสรณ์สถานหรือสิ่งเตือนความทรงจำอย่างเป็นทางการ หากแต่สัมพันธ์โดยตรงกับชีวิตประจำวันของคน เช่น บ้าน หรือพื้นที่ส่วนต่างๆ ของบ้าน ถนนหนทาง ต้นไม้ ฯลฯ ในทัศนะของผู้เขียน ตำแหน่งแห่งที่ (locus) มีความสำคัญอย่างยิ่ง และสำคัญยิ่งกว่า memorial เพราะ locus เป็นทั้งที่ตั้งและพาหนะของความทรงจำ ดังนั้นการตระหนักถึงความแตกต่างของ memorial และ locus จึงจำเป็นสำหรับการทำความเข้าใจเรื่องการจำและการลืมที่เกิดขึ้นในบริบทสังคมสมัยใหม่ เพราะการสร้างสิ่งเตือนความทรงจำ (memorial) กับการลืม (forgetting) ต่างส่งอิทธิพลซึ่งกันและกัน การคุกคามของความหลงลืมทำให้มีการสร้างสิ่งเตือนความทรงจำขึ้นมา แต่ในขณะเดียวกันกระบวนการสร้างสิ่งเตือนความทรงจำหรืออนุสรณ์สถานสำหรับความทรงจำหนึ่งๆ ก็ทำให้ความทรงจำอื่นๆ ไม่ปรากฏ หรือถูกกันออกไป กระทั่งถูกหลงลืมไปในที่สุดได้เช่นกัน

เงื่อนไขเชิงโครงสร้างชุดแรกที่มีผลต่อการจำและการลืมเกี่ยวข้องกับมิติเวลา (temporalities) หรือตารางเวลาที่ถูกจัดระเบียบอย่างมีโครงสร้างชัดเจนเข้มงวดซึ่งมีผลต่อการรับรู้และประสบการณ์ของคนในโลกสมัยใหม่ ได้แก่ (1) เวลาของการทำงานและการใช้แรงงาน (temporality of labour process) ที่เกิดขึ้นในบริบทของการผลิตที่ความเร็วสูง และเป็นกระบวนการที่แยกขาดจากกันระหว่างแรงงานที่ใช้กับสิ่งที่ถูกผลิต ทำให้กระบวนการผลิตสินค้าและการใช้แรงงานกลายเป็นสิ่งที่มักถูกลืมเป็นลำดับต้นๆ (2) เวลาของการบริโภค (temporality of consumption) ความเร็วของการบริโภคที่เพิ่มสูงขึ้นเมื่อเข้าสู่ภาวะสมัยใหม่เป็นผลสืบเนื่องจากการผันแปรอย่างรวดเร็วของแฟชั่นและสินค้ารุ่นใหม่ รวมไปถึงการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าผ่านระบบเงินตราที่เข้ามาแทนที่การแลกเปลี่ยนสิ่งของ ที่แต่เดิมเป็นเรื่องของพันธะทางสังคมและศักดิ์ศรีหน้าตา ซึ่งเรียกร่องการจำและเข้มงวดอย่างยิ่งกับการลืม (3) เวลาของการเข้าสู่อาชีพ

(temporality of career structure) เนื่องจากการเรียนรู้ฝึกฝนเพื่อเข้าสู่อาชีพและชีวิตการทำงานในสังคมสมัยใหม่มิได้เน้นที่การปฏิบัติหรือฝึกฝนอย่างเข้มข้นยาวนานจนกลายเป็นทักษะที่ติดอยู่กับร่างกาย เมื่อไม่ใช่ทักษะหรือความรู้ที่ฝังแน่นแฝงฝังอยู่กับร่างกายก็ให้การลืมเกิดขึ้นได้โดยง่าย (4) เวลาของการผลิตสื่อและข่าวสาร (temporality of information and media production) การเกิดขึ้นของสื่อสมัยใหม่ เช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ความเร็วของการผลิตสื่อ การแพร่กระจายในวงกว้าง และการรับรู้ข่าวสารในโลกสมัยใหม่ที่เพิ่มสูงขึ้นด้วยศักยภาพของเทคโนโลยี รวมไปถึงการที่มนุษย์ปฏิสัมพันธ์กับโลกและกับมนุษย์คนอื่นผ่านสื่อแทนที่การปฏิสัมพันธ์กันแบบเห็นหน้าค่าตากัน ล้วนแล้วแต่เป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการลืมอย่างเป็นระบบท่ามกลางภาวะสมัยใหม่

ภูมิสภาพ (topographies) หรือลักษณะทางกายภาพของสถานที่เป็นเงื่อนไขเชิงโครงสร้างอีกชุดหนึ่งซึ่งส่งผลต่อการลืมของคนในโลกสมัยใหม่ การเปลี่ยนแปลงภูมิสภาพที่เกิดขึ้นในโลกสมัยใหม่ ได้แก่ (1) การขยายขนาดของพื้นที่อยู่อาศัย (scale of human settlement) การเกิดขึ้นและขยายตัวของมหานคร การก่อสร้างตึกสูงระฟ้า อภิมาหาโครงข่ายคมนาคม ทางด่วน และระบบขนส่งมวลชนที่มาพร้อมกับการจากไปของเมืองที่คนสามารถเดินได้ทั่ว (2) การเดินทางเคลื่อนที่ด้วยความเร็วสูงและเร็วขึ้นเรื่อยๆ (production of speed) ด้วยพัฒนาการของเทคโนโลยีการคมนาคมขนส่งและการสื่อสาร การรับรู้ภูมิสภาพของสถานที่ผ่านกระจกยวดยานพาหนะบนถนนสายใหญ่หรือทางด่วนลอยฟ้าในชีวิตประจำวัน (3) ภูมิสภาพของเมืองสมัยใหม่ที่มิลักษณะเป็นกรล่องรูปทรงเรขาคณิตเชื่อมต่อกันไปจนยากจะแยกแยะความแตกต่าง การลดน้อยถอยลงของพื้นที่สาธารณะในสังคมสมัยใหม่ การหายไปของวัตถุที่สัมผัสจับต้องได้ซึ่งถูกแทนด้วยสื่อสมัยใหม่ที่ไร้รูปไร้ร่าง การเปลี่ยนแปลงภูมิสภาพทั้งสามประการนำไปสู่การกร่อนเซาะสัมพันธ์ภาพระหว่างคนกับสถานที่ ลดทอนความทรงจำที่ยึดโยงกับสถานที่ (place memory) และทำให้ลืมในท้ายที่สุด จะเห็นได้ว่าการจำไม่ได้ หรือการลืมไม่ใช่อาการที่เกิดขึ้นกับอดีตหรือสิ่งที่ผ่านมาเนิ่นนานแล้วเท่านั้น การลืมของคนในสังคมสมัยใหม่จึงไม่ใช่เรื่องการ “ลืมอดีต” เท่านั้น แต่ยังรวมถึงการ “ลืมปัจจุบัน” ซึ่งเป็นการลืมที่เกิดขึ้นในห้วงเวลาปัจจุบันของภาวะสมัยใหม่เองด้วย

ที่กล่าวมาข้างต้นเป็นเพียงประเด็นหลักของหนังสือเท่านั้น ยังมีรายละเอียดที่น่าสนใจอีกมาก แม้หนังสือจะหนาเพียงร้อยห้าสิบหน้า แต่อัดแน่นไปด้วยตัวอย่างกรณีศึกษาและอ้างอิงถึงแนวคิดนักคิดจำนวนมาก ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับการไปค้นคว้าหาอ่านเพิ่มเติมอย่างไรก็ตาม แม้ว่าหนังสือเล่มนี้จะช่วยให้ผู้อ่านมองเห็นเงื่อนไขเชิงโครงสร้างของภาวะสมัยใหม่ที่ทำให้เกิดการลืมอย่างเป็นระบบในสังคมสมัยใหม่ได้แจ่มชัดมากขึ้น แต่ในขณะที่อ่านก็อดรู้สึกไม่ได้ว่า ไม่ว่าจะภาวะสมัยใหม่ผันแปรไปอย่างไร บัจเจกชนก็ดูจะยังไม่พ้นเป็นผู้ถูกกระทำจากภาวะสมัยใหม่อยู่นั่นเอง

ทว่าหากคิดในอีกแง่มุมหนึ่ง ความเข้าใจที่แจ่มชัดถึงเงื่อนไขเชิงโครงสร้างดังกล่าวก็น่าจะมีส่วนช่วยให้ปัจเจกชนในโลกสมัยใหม่สามารถท้าทายแรงโน้มถ่วงของการลี้ภัย และหาทางจำเป็นในเรื่องที่จะลี้ภัยเสียมิได้ อีกทั้งชวนให้ตั้งคำถามต่อไปอีกหลายคำถาม เป็นต้นว่า ถ้าสังคมสมัยใหม่ลี้ภัยได้ง่ายและจำได้ยากเช่นนี้แล้ว ถ้าเครื่องมือช่วยจำอย่างเช่น อนุสรณ์สถาน หรือ พิพิธภัณฑสถาน กลายเป็นสิ่งที่ช่วยให้ลี้ภัยแล้ว ความทรงจำของสามัญชนคนธรรมดา ความทรงจำทางสังคมที่เป็นบทเรียนสำคัญ จะหาทางอยู่รอดหรือกลับคืนมาได้อย่างไร การไถ่ถอนความทรงจำจากปริณทลความหลงลืมจะเกิดขึ้นได้อย่างไรภายใต้เงื่อนไขบริบทเช่นไร ซึ่งแน่นอนว่าไม่ใช่เฉพาะการลี้ภัยอดีตเท่านั้น แต่รวมไปถึงการลี้ภัยปัจจุบันด้วย

ด้วยเหตุดังนี้ ปฏิบัติการทางสังคมวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการจำและการลี้ภัยในโลกสมัยใหม่จึงเป็นเรื่องที่ไม่เล็ก และยังไม่จบง่ายๆ อีกทั้งยังเป็นบททดสอบและเวทีแสดงความเป็นผู้กระทำการ (agency) ของคนในโลกสมัยใหม่ที่เข้มข้นน่าสนใจติดตามศึกษาไปอีกนาน